

Jednoroční absolutní údaje o počtech demografických událostí nejsou dostatečným podkladem pro hodnocení pohybu obyvatelstva a průběhu demografických procesů. Jestliže však navazují na předchozí podrobné analýzy vycházející z intenzitních ukazatelů v několikaleté časové řadě, dostačují pro sledování dlouhodobých trendů, jak se projeví ve sledovaném roce. Částečně to platí také pro údaje za první polovinu roku.

Srpnové záplavy postihly také Český statistický úřad. Naštěstí nedošlo k znehodnocení nebo dokonce ztrátě zpracovaných dat o pohybu obyvatelstva, ale podstatně ztížené pracovní podmínky zřejmě znemožní zajistit normální způsob zpracování a vydání publikace Pohyb obyvatelstva v roce 2001 v termínu, obvyklém v minulých letech. Proto nejsou data za rok 2001 provázena některými intenzitními nebo strukturálními charakteristikami. Druhou z hlediska metodiky závažnější příčinou je skutečnost, že všechny údaje budou počínaje rokem 2001 vycházet z nové bilance obyvatelstva podle pohlaví, věku a rodinného stavu respektující výsledky sčítání lidu, domů a bytů k 1.3. 2001. Je logické, že stará bilance vedená od sčítání 1991 byla v průběhu let zatížena určitými nepřesnostmi při zjišťování demografických údajů i náhodnými chybami v průběhu zpracování (např. promítnutí nezjištěného věku). Hlavní příčinou rozdílu obou bilancí – konečné z dat sčítání 1991 a počáteční z dat sčítání 2001 – je vedle nedopětů při obou sčítáních jednak změna definice sčítaného obyvatelstva, jednak známá neúplnost registrace trvalého vystěhování občanů Česka do ciziny. Hlavně z tohoto důvodu dojde k nevelkým změnám ve věkové struktuře obyvatelstva a tím také k možné diskontinuitě některých intenzitních ukazatelů (větší meziroční rozdíly než v předcházejících letech).

Těmito skutečnostmi nejsou ovšem dotčeny absolutní údaje jak o počtech demografických událostí v roce 2001, tak v 1. pololetí 2002. Proto orientační hodnocení zjištěných rozdílů a předběžné výpočty nebo odhady intenzitních ukazatelů lze považovat za spolehlivé. Ve většině případů totiž vycházejí již z údajů publikovaných ČSÚ na podkladě zpracování předběžných výsledků pohybu a věkového složení podle výsledků nového sčítání.

V průběhu roku 2001 resp. v období od ledna do června 2002 nedošlo k žádným neočekávaným změnám v počtech demografických událostí – samozřejmě kromě zahraničního stěhování při radikální změně metodiky zjišťování. Pokračovalo kolísání ročních počtů sňatků, změnou legislativy dříve snížený počet rozvodů se opět přibližuje předchozí úrovni, nemění se ani počet narozených dětí. Podle předpokladů pokračuje pokles počtu potratů, především provedených interrupcí, a po zhruba tříleté stabilizaci se opět o něco rychleji snížil počet zemřelých osob. Důsledkem toho se zmenšil úbytek počtu obyvatelstva přirozenou měnou. Údaje o zahraničním stěhování jsou nesrovnatelné: dřívější oficiální migrační přírůstek způsobený podhodnocením údajů o počtech vystěhovaných se změnil podle předpokladů v poměrně vysoký úbytek.

Tab. 9.1: Pohyb obyvatelstva v letech 2000–2002

Události	2000	2001p	1. pololetí		Rozdíl 2001–2000		Rozdíl 1. pololetí 2002–2001	
			2001p	2002p	abs.	%	abs.	%
Sňatky	55 321	52 374	23 506	23 867	–2 947	–5,3	361	1,5
Rozvody	29 704	31 586	17 215	15 998	1 882	6,3	–1 217	–7,1
Živě narozené děti	90 910	90 715	46 229	47 167	–195	–0,2	938	2,0
Potraty	45 938	43 646	22 864	22 528	–2 292	–5,0	–336	–1,5
Zemřelí	109 001	107 755	53 079	53 460	–1 246	–1,1	381	0,7
Úbytek přirozenou měnou	18 091	17 040	6 850	6 293	–1 051	–5,8	–557	–8,1

Poměrně vysoká stabilita registrovaných počtů demografických událostí je způsobena do značné míry neměnností podmínek populačního vývoje. Průběžně probíhající změny věkové struktury nemají téměř žádný vliv, jen málo mění počty potenciálních snoubenců, existujících manželství i počty žen v reprodukčním věku. Ani v sociální oblasti se podmínky téměř nemění. Pokračující velmi diferencovaný růst příjmů obyvatelstva byl provázen snižující se mírou inflace, počet dokončených bytů se zvyšuje pouze pomalu (určité zlepšování podmínek získání vlastního bytu mladými manželstvími se může projevit až později). Dále však rostla úroveň nezaměstnanosti, která postihuje především mladé lidi a stává se tak důležitým faktorem při jejich rozhodování o uzavření sňatku a zejména pak při plánování počtu i časování narození svých dětí.

V populačním vývoji Česka zatím nedochází k výraznějším nebo neočekávaným změnám

Počet sňatků se v roce 2001 dále snížil na zatím registrované minimum, přestože dále vzrostly počty potenciálních snoubenců. Vedlo to jednak k dalšímu poklesu intenzity prvosňatečnosti, jednak k pokračování zvyšujícího se průměrného věku svobodných snoubenců zhruba o půl roku. Úroveň sňatečnosti se zřejmě nezvýší ani v roce 2002, jak naznačuje porovnání údajů za 1. pololetí roku 2001 a 2002.

Počet rozvodů se podle očekávání po „usazení“ nové situace možností řešení rozpadu manželství po přechodném zpřísnění zvýšil, ale nedosáhl úrovně let 1996–1998. Následný pokles počtu povolených rozvodů v 1. pololetí roku 2002 o více než tisíc může být jen dočasným výkyvem, ale také projevem dalšího úbytku mladých lidí žijících v manželství. Podle předběžných výpočtů úhrnná rozvodovost (hypotetický podíl rozpadajících se manželství) dále vzrostla nad hranici 40 % manželství končících v současné době rozvodem. Méně častý vstup do manželství a navíc ve vyšším věku se projevuje v průměru delším trváním rozvedených manželství (11 let).

Počet živě narozených dětí se již šestým rokem udržel na úrovni kolem 90 tis. Pokles v roce 2001 byl zanedbatelný právě tak jako vzestup o necelý tisíc v 1. pololetí roku 2002; jedná se o nevýznamné kolísání na stejné úrovni. Úhrnná plodnost (1,14) se ve srovnání s rokem 2000 nezměnila, průměrný věk matek při narození dětí všech pořadí se dále zvýšil. Přitom však došlo ke změně ve struktuře porodnosti: podíl dětí narozených mimo manželství v roce 2001 dosáhl 23,5 %, takže se musela snížit intenzita plodnosti a tím počty dětí narozených vdaným ženám. Byl to jeden z důsledků odkládání sňatků do vyššího věku nebo jejich odmítání. Lze předpokládat, že většina dětí narozených mimo manželství pochází z nesezdaných soužití, která jsou zejména pro muže méně zavazující než legitimní manželství, avšak fakticky také plní reprodukční funkci. Zpomalujícím se tempem pokračoval pokles počtu hlášených potratů, nepochybně především interrupcí vlivem častějšího používání spolehlivých forem antikoncepce. Jejich počet (32 528) byl o 2 tis. nižší než v předchozím roce 2000. Snížil se však i počet samovolných potratů a tím se také zlepšil poměr mezi počty narozených dětí a samovolných potratů. Úhrnná potratovost poklesla na hodnotu 0,60 na jednu ženu během reprodukčního věku, úhrnná indukovaná potratovost na 0,44.

Po třech letech stabilizace ročních počtů zemřelých v rozpětí 109–110 tis. se dlouhodobý trend tohoto poklesu znovu o něco zrychlil, přestože přibývá starších lidí s vyšší intenzitou úmrtnosti. Na situaci nic nemění nepatrný vzestup počtu zemřelých v 1. pololetí 2002. Dá se předpokládat, že naděje dožití v době narození vzrostla o dalšího zhruba půl roku, takže v průměru za obě pohlaví překročila hranici 75 let. Kojenecká úmrtnost dosáhla počtem 4,0 zemřelých dětí ve věku do jednoho roku na 1 000 živě narozených úrovně o jednu desetinu lepší než v předchozím roce 2000. Snížení počtu zemřelých více než o tisíc vedlo k jen nepatrné změně negativní bilance přirozené měny, takže rozdíl mezi počty zemřelých a živě narozených dětí činil 17 tis. K mnohem většímu úbytku obyvatelstva však došlo zahraniční migrací registrovanou podle nové metodiky (více v kapitole Migrace), a to o 9 tis., takže celkově ubylo téměř 26 tis. obyvatel republiky (v 1. pololetí roku 2002 dokonce přes 17 tis.).

Souhrnně lze konstatovat, že trendy zřejmě z průběhu jednotlivých demografických procesů v minulých letech se v roce 2001 a rovněž v 1. pololetí roku 2002 v podstatě nezměnily. Ještě více než celkový úbytek obyvatelstva je závažná deformace věkové struktury početně zeslabenými generacemi v základně stromu života (viz obr. 1.1). Pro možné zvýšení úrovně plodnosti má největší význam vzestup intenzity sňatečnosti, neboť v manželství se dosud rodí více než tři čtvrtiny dětí. Úroveň plodnosti faktických manželství je totiž podstatně nižší než manželství legitimních, zvláště pokud jde o narození druhého dítěte.

Vzhledem k tomu, že průměrný věk při sňatku svobodných snoubenců a také věk vdaných žen při narození dětí je u nás stále ještě o několik let nižší než ve většině západoevropských zemí, dá se předpokládat, že posun sňatků a rození dětí do vyššího věku bude dále pokračovat ještě několik let. Teprve pak se ukáže, do jaké míry je současná úroveň plodnosti důsledkem časování sňatků (jejich posunem do vyššího věku snoubenců), resp. nahrazováním legitimních manželství neformálními svazky, a do jaké míry se jedná o odmítání trvalého partnerského soužití s důsledky pro budoucí počty narozených dětí.